

Vyp. 14. S. 464–475. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ukrdip_2013_14_30.pdf. [in Ukrainian]

6. Maksymchuk, L. V. (2012). Pidhotovka maybutnikh ekonomistiv-mizhnarodnykiv do profesiyanoi diyal'nosti zasobamy interaktyvnykh tekhnolohiy [Preparation of future international economists for professional activities by means of interactive technologies]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel'nyts'kyu. 20 s. [in Ukrainian]

7. Palahusynets', R. V. (2020). Mekhanizm formuvannya intelektual'noho kapitalu dyplomatychnoyi sluzhby yak skladova derzhavnoho upravlinnya : teoriya i praktyka [The mechanism of formation of intellectual capital of the diplomatic service as a component of state administration: theory and practice]: monohr. Kam'yanets'-Podil's'kyu : TOV «Drukarnya "Ruta"». 432 s. [in Ukrainian]

8. Ser'ozhnikova, R. K. (2009). Formuvannya tvorchoho pedahohichnoho potentsialu maybutn'oho vykladacha u protsesi profesiyanoi pidhotovky v universyteti [Formation of the creative pedagogical potential of the future teacher in the process of professional training at the university]: dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.04. Donets'k. 384 s. [in Ukrainian]

9. Fedchenko, YU. O. (2017). Formuvannya hotovnosti do profesiynoho samorozvytku mahistrantiv pedahohichnoho profilyu u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh [Formation of readiness for professional self-development of master's students of the pedagogical profile in higher educational

institutions): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kropyvnyts'kyu. 220 s. [in Ukrainian]

10. Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk (1997) [Ukrainian pedagogical dictionary] / za red. S. U. Honcharenko. K. : «Lybid'». 374 s. [in Ukrainian]

11. Yakymchuk, YU. V. (2008). Psykholohichni osoblyvosti intensyfikatsiyi rozvytku komunikatyvnykh zdibnostey maybutnikh fakhivtsiv mizhnarodnykh vidnosyn [Psychological features of intensification of the development of communicative abilities of future specialists in international relations]: dys. ... kand. psyk. nauk : 19.00.07. Khmel'nyts'kyu. 220 s. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАЛАНУЦА Олександр Олександрович – доктор педагогічних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Кувейті.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх дипломатів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BALANUTSA Oleksandr Oleksandrovych – Doctor of Pedagogy Sciences, Ambassador Plenipotentiary and Extraordinary of Ukraine to the State of Kuwait.

Scientific interests: professional training of future diplomats.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2023 р.

УДК 37.017:331.54]:378.018.8-057.86(045)

DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-211-83-88

БЕРБЕЦ Віталій Васильович –

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2798-9210>

e-mail: vitaliy.berbets@udpu.edu.ua

ОСОБИСТІСНА ТА ПРОФЕСІЙНА САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ УЧНІВ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

У статті визначено сутність понять «особистісне самовизначення» та «професійне самовизначення» та описано їх основні характеристики, розкрито та схарактеризовано протиріччя, які виникають у процесі особистісного та професійного самовизначення підлітка, що класифікуються як вікові, соціальні та психолого-педагогічні характеристики. Також, для перевірки рівня особистісного та професійного самовизначення нами проведено експериментальне дослідження з учнями 9 та 11 класів закладів загальної середньої освіти, що дало нам можливість встановити відмінності між мотивами та ціннісними орієнтаціями особистісного та професійного самовизначення залежно від вікового етапу навчання. Крім того, до ключових факторів самовизначення ми відносимо постановку професійних цілей, розробку програми їх досягнення, які в свою чергу є показником інтегрованості особистісного і професійного самовизначення. Окрім вищезазначеного у статті ми досліджуємо поняття професійної ідентичності підлітка, що слушно трактується науковцями як ідентифікація себе з певною професійною групою людей, прийняття її цілей і цінностей, усвідомлення себе членом цієї групи, та встановили що в учнів старших класів професійна ідентичність більш сформована, ніж у учнів 9-х класів. Іншим ключовим показником сформованості особистісного та професійного самовизначення є професійна готовність, що виражається в суб'єктивній оцінці підлітком своїх знань та вмінь, емоційному ставленні та бажанні займатися певним видом професійної діяльності. Нами також визначено умови успішного професійного та особистісного самовизначення які класифіковані як організаційні та науково-методичні, дотримання яких є необхідною умовою ефективності досліджуваного процесу.

Ключові слова: старшокласники, особистісна самовизначеність, професійна самовизначеність, ціннісні орієнтації, професійні цілі, професійна ідентичність, професійна готовність.

BERBETS Vitaliy Vasilovich –Ph.D., Associate Professor at the Department
of Technological Education,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2798-9210>e-mail: vitaliy.berbets@udpu.edu.ua

PERSONAL AND PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENTS AS A NECESSARY COMPONENT OF FUTURE PROFESSIONALS

The article defines the essence of the concepts "personal self-determination" and "professional self-determination" and describes their key characteristics. It also reveals and characterizes the contradictions that arise during the process of adolescent personal and professional self-determination, classifying them as age, social, and psycho-pedagogical characteristics. Furthermore, an experimental study was conducted with students from 9th and 11th grades of general secondary education institutions to determine differences in motives and value orientations of personal and professional self-determination depending on the age stage of education. In addition to the above, the article explores the concept of adolescent professional identity, which is rightly interpreted by scholars as the identification of oneself with a specific professional group, acceptance of its goals and values, self-awareness as a member of this group, and finds that the professional identity of senior-grade students is more formed than that of 9th-grade students. Another key indicator of the formation of personal and professional self-determination is professional readiness, expressed in the subjective assessment by adolescents of their knowledge and skills, emotional attitude, and desire to engage in a particular type of professional activity. Professional readiness, like professional identity, is a qualitative characteristic of an individual's professional self-determination. We have also identified the conditions for successful professional and personal self-determination, classified as organizational and scientific-methodological, compliance with which is a necessary condition for the effectiveness of the researched process.

Key words: high school students, personal self-determination, professional self-determination, value orientations, professional goals, professional identity, professional readiness.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Щороку заклади загальної середньої освіти закінчують сотні тисяч дев'яти- та одинадцятикласників. Частина з них планують отримувати професійно-технічну або фахову передвищу освіту. Головним для випускників постає питання професійного вибору. Проте багато підлітків мають нечітке уявлення про професії і те, чим вони могли б займатися у подальшому професійному житті. Визначаючись із вибором, старшокласники намагаються враховувати різні чинники та фактори: престижність професії, рівень заробітної плати, доступність освіти за обраною спеціальністю, можливість кар'єрного зростання та інші. Крім того, одним з ключових факторів у прийнятті рішення часто відіграють рекомендації батьків, думки друзів, інформація, отримана з мас-медіа тощо. У цьому випадку основою для професійного самовизначення після закінчення школи стає несвідомий вибір, пов'язаний з потребою в самореалізації в певній сфері, яка відповідає інтересам та можливостям випускника.

Але, зробивши свій вибір під впливом зовнішніх факторів, юнаки та дівчата часто розчаровуються в ньому в подальшому. Зазвичай це відбувається під час отримання професійно-технічної або вищої освіти. У результаті випускники закладів професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти часто не працюють за здобутим фахом, що призводить до дефіциту кваліфікованих кадрів в деяких галузях виробництва та сфери обслуговування. Отже, невдалий вибір професії може стати серйозною

проблемою як для окремої особи, так і для суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вищезазначене питання стало об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців: Л. А. Гуцана, О. В. Мельника, Г. К. Радчука, О. М. Павелків, І. І. Ткачук, В. В. Рибалка, В. О. Янцура, Б. О. Федоришина та інших, але, не зважаючи на це, на сьогоднішній день існує проблема усвідомленого та об'єктивного обґрунтованого професійного самовизначення учнів закладів загальної середньої освіти.

З огляду на необхідність усвідомленого та об'єктивного професійного самовизначення учнів 9 та 11 класів **метою статті** є дослідження впливу професійної ідентичності та професійної готовності на професійне та особистісне самовизначення підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомленість власних особистісних особливостей, адекватна оцінка власних можливостей, відповідність їх інтересам, прагненням та цінностям, розуміння відповідальності за свої рішення стають сильними внутрішніми мотиваторами професійного вибору і подальшого розвитку професійного самовизначення, та свідчать про особистісне становлення підлітка.

Багато авторів (А. В. Калінська, Т. В. Кравченко, О. В. Мельник, О. В. Павлова, І. А. Скалдуцька та інші) вважають початком формування особистісного і професійного самовизначення старшим підлітковим і молодшим юнацьким віком.

Характеризуючи професійне самовизначення як пошук і знаходження особистісного змісту в обраній, освоєній і вже виконаній трудовій діяльності, а також знаходження змісту в самому процесі самовизначення, М. С. Янцур таким чином вказує на зв'язок професійного і особистісного самовизначення [6, с.145].

Л. І. Божович звертає увагу на те, що особистісне самовизначення підлітків здійснюється одночасно і як конкретне визначення майбутньої професії і планування життя, і як неконкретний пошук змісту свого існування [2, с. 256]. Аналізуючи особистісне самовизначення як психологічне явище, Т. В. Кравченко в якості його основних характеристик виділяє наступні: «1) потреба в особистісному самовизначенні представляє собою потребу в формуванні системи значень, в якій об'єднані уявлення про себе і про світ; 2) особистісне самовизначення орієнтоване в майбутнє; 3) особистісне самовизначення пов'язане з вибором професії, але не зводиться до нього» [3, с. 8].

На різних етапах підліткового періоду формування особистісного та професійного самовизначення відбувається з різною інтенсивністю. Наприклад, О. В. Мельник вважає, що після дев'ятих класів підлітки не можуть остаточно визначитися з вибором професії, оскільки вони все ще на початковому етапі професійного самовизначення, їх професійні плани поки розмиті та малореалістичні. Юнаки і дівчата, які отримують повну середню загальну освіту, мають більше часу для обдумувань, і, як наслідок, більша частина з них до завершення навчання в школі вже визначається з вибором спеціалізації або конкретної професії [4, с. 27]. Професійне самовизначення одинадцятикласників пов'язане не саме по собі тривалістю періоду, протягом якого вони можуть прийняти рішення щодо вибору професії, а з їх особистісним становленням у процесі дорослішання. Чим старший стає підліток, тим активніше відбувається формування його ціннісно-сміслових орієнтацій, світогляду, тим більш продумані його плани на майбутнє, включаючи професійне.

Отже, на старшому шкільному віці особистісне самовизначення визначає ціннісно-сміслову спрямованість професійного, а потреба у професійному виборі впливає на систему цінностей і смислів життя особистості, що дозволяє говорити про тісну взаємозалежність і взаємовплив особистісного і професійного самовизначення.

В науковій та психолого-педагогічній літературі виділено ряд протиріч, які ми систематизували в групи та які лежать в основі професійного самовизначення:

1) Вікового характеру:

- висока чутливість і швидка втомлюваність людини;

- недостатньо розвинені особистісні риси: самостійність, самоаналіз і працьовитість, гіпертрофоване почуття дорослості, прагнення до самостійності;

- наявність організаторського досвіду та прагнення до самоутвердження та лідерства;

- надмірна рішучість, сміливість, що межує з грубістю, сором'язливістю, незручністю, перебільшенням своїх наявних недоліків.

2) Соціального характеру:

- прагнення до інтенсифікації навчальної та трудової діяльності, незалежної від економічних та матеріальних можливостей, наукової та методичної забезпеченості;

- відомча та організаційна роз'єднаність та прагнення до об'єднання ресурсів праці та матеріальних ресурсів;

- прагнення соціальної структури територіальної громади до економічної самостійності, що призводить до розбалансування в управлінській, виховній та освітній діяльності закладів загальної середньої освіти;

- економічна невпевненість соціальних структур призводить до анархічності в змісті та організації навчально-виховної та трудової діяльності закладів освіти.

3) Психолого-педагогічного характеру:

- надлишкове насичення навчально-пізнавальним матеріалом, що не сприяє своєчасній та якісній психологічній адаптації до нового для учнів пізнавального та навчального матеріалу, більша частина якого залишається незрозумілою;

- мотиваційна сфера навчальної та трудової діяльності підлітків значно відстає від вимог часу та темпів модернізації виробничого устаткування, що відбуваються в змісті та організації виробничої діяльності;

- навчально-трудова діяльність учнів у шкільних майстернях малоефективна з пізнавального та виховного значення через недостатнє матеріальне та науково-методичне забезпечення;

- низька зацікавленість виробничих організацій у більш кваліфікованій допрофесійній підготовці майбутніх робітничих, інженерних та управлінських кадрах.

Ці протиріччя можуть бути подолані під час науково обгрунтованої спільної діяльності закладів освіти та підприємств, що значно підвищить рівень професійного та особистісного самовизначення учнів.

Слід зауважити, що у науковій літературі проблемі особистісного і професійного самовизначення приділено багато наукових публікацій. Проте, враховуючи специфіку умов соціалізації та, відповідно, особливості розвитку підлітків в конкретний соціально-історичний

період, проблема особистісного і професійного самовизначення старшокласників залишається актуальною для кожного нового покоління випускників шкіл. З метою дослідження особистісного і професійного самовизначення в старшому шкільному віці було проведено дослідження, в якому взяли участь понад 70 осіб, з них 39 – учні 9-х класів, 32 – учні 11-х класів. Метою дослідження було порівняльний аналіз інтегрованості особистісного і професійного самовизначення у дев'яти- та одинадятикласників. Система цінностей і сенсів життя особистості лежить в основі особистісного самовизначення і також відображає орієнтацію особистості. Оскільки на старшому шкільному віці основним завданням молодих людей стає професійний вибір, можна припустити, що їхні ціннісні орієнтації мають професійну спрямованість, виступаючи одним із показників інтегрованості особистісного і професійного самовизначення, при цьому в системі цінностей одинадятикласників професійна спрямованість виражена більше, ніж у системі цінностей учнів 9-х класів. Порівняльний аналіз результатів, отриманих за методикою "Ціннісні орієнтації" М. Рокіча, показав, що учнів 9-х класів у системі термінальних цінностей переважають цінності професійного життя, у системі інструментальних цінностей – цінності справи. У одинадятикласників у системі термінальних цінностей переважають цінності особистого життя, у системі інструментальних цінностей – цінності спілкування. Ці цінності є пріоритетними для юнацького віку і обумовлені потребою в особистісних відносинах, актуалізація якої є характерною для психічного розвитку в цей період. Здається, система цінностей учнів 11-х класів не відповідає їхній орієнтації на вибір професії. Проте для 70% одинадятикласників одним із бажаних типів професій є «людина-людині», і, можливо, саме цінність спілкування лежить в основі їхнього професійного самовизначення. Це може свідчити як про інтегрованість особистісного і професійного самовизначення, так і про недиференційованість життєвих цінностей і професійних інтересів у одинадятикласників. Підліткове самовизначення є «попереднім» – поки воно «не перевірене практикою, його неможливо вважати міцним і остаточним».

Навпаки, ціннісні орієнтації учнів 9-х класів мають виражену професійну спрямованість, проте підлітки більшістю своєю перебувають на етапі виборчої кризи. Тобто вони уже усвідомлюють, що їм потрібно визначитися з вибором професії, але поки не можуть віддати перевагу жодному з альтернативних варіантів. Можливо, саме ця криза, яка є характерною для учнів 9-х класів, надає їхнім ціннісним орієнтаціям професійну спрямованість.

Професійне самовизначення учнів включає в себе наявність певної програми дій щодо вибору

та досягнення професійних цілей з урахуванням їхніх здібностей, можливостей та зовнішніх та внутрішніх можливостей. Особливістю особистісного самовизначення є його спрямованість в майбутнє, яке виступає в якості перспективи розвитку індивіда. Тому постановка професійних цілей, розробка програми їх досягнення є показником інтегрованості особистісного і професійного самовизначення. З урахуванням вікової динаміки самовизначення можна припустити, що у одинадятикласників професійні перспективи більш продумані, ніж у дев'ятикласників. Аналіз результатів, отриманих за методикою «Побудова особистої професійної перспективи», дозволив виявити різницю між групами досліджуваних у ступені проробленості визначених найближчих професійних цілей. Застосування критерія Манна-Уїтні показало наявність достовірних різниць між групою дев'ятикласників і групою одинадятикласників: $U = 378$ (Укр = 413 для $p < 0,05$), отже, у одинадятикласників найближчі професійні цілі сформульовані більш конкретно, детально описані етапи їх досягнення порівняно з учнями 9-х класів.

Один з основних показників сформованості професійного самовизначення – це професійна ідентичність. Під професійною ідентичністю В. В. Рибалка розуміє ідентифікацію себе з певною професійною групою людей, прийняття її цілей і цінностей, усвідомлення себе членом цієї групи. Формування професійної ідентичності починається в старшому шкільному віці через створення образів професій, формування професійних намірів, «перевірки професійних ролей» і таке інше. Згідно з В. В. Рибалка, ступінь її сформованості відображається в певних статусах [5, с. 87]. Результати, отримані за методикою вивчення статусів професійної ідентичності, показали, що для обох груп респондентів характерні два статуси професійної ідентичності: мораторій і сформована професійна ідентичність. Більша частина учнів 9-х класів має статус мораторію (65%), тоді як більшість одинадятикласників має статус сформованої професійної ідентичності (56,2%).

Застосування критерія Манна-Уїтні підтвердило наявність достовірних різниць між групами досліджуваних у статусах професійної ідентичності. Для учнів 11-х класів в більшій мірі характерний статус сформованої професійної ідентичності: $U = 438$ (Укр = 494 для $p < 0,05$); у дев'ятикласників переважає статус мораторію: $U = 456$ (Укр = 494 для $p < 0,05$). Отже, можна стверджувати, що у учнів 11-х класів професійна ідентичність більш сформована, ніж у учнів 9-х класів.

Перевага цих двох статусів відповідає висловленню А. А. Азбеля про те, що мораторій (прагнення прийняти обдумане рішення щодо свого майбутнього, зробити вибір, розглядаючи альтернативні варіанти професійного розвитку) і

сформована ідентичність (готовність зробити свідомий вибір подальшого професійного розвитку або вже зроблений вибір) є адекватними для старшого підліткового віку. Згідно з даними її дослідження, з 9-го по 11-й клас відбувається перехід від стадії мораторію до стадії сформованої професійної ідентичності. Переважання статусу мораторію у дев'ятикласників може бути пов'язане з тим, що підлітки, які планують отримати повну середню освіту, вважають, що до закінчення школи їм ще далеко, тому можна відкласти прийняття «вирішальних» рішень. Учні 9-х і 10-х класів віддають перевагу стану мораторію, остаточно не визначившись щодо вибору професії, таким чином, як би подовжуючи своє дитинство. Але вже в 11-му класі проблема професійного самовизначення потребує прийняття рішення негайно. Однак низький рівень розвитку вольових якостей може заважати цьому. Встановлено, що здатність старшокласників до прийняття обдуманого рішення щодо професійного майбутнього (сформований статус професійної ідентичності) безпосередньо пов'язана з вираженістю таких вольових якостей, як самостійність, витримка і настійливість. При цьому саме до 11-го класу найбільший розвиток отримують ті вольові якості, які необхідні для успішного закінчення школи та пов'язані з плануванням власного майбутнього – настійливість, терплячість, наполегливість. Високий статус професійної ідентичності одинадцятикласників вказує на розвиток їхньої вольової сфери, є показником обґрунтованості професійного вибору і подальшого професійного розвитку, а це, у свою чергу, свідчить про інтегрованість їхнього особистісного і професійного самовизначення.

Професійна готовність, що виражається в суб'єктивній оцінці своїх вмінь, емоційному ставленні та бажанні займатися певною діяльністю, так само, як і професійна ідентичність, є якісною характеристикою професійного самовизначення. Один із показників сформованої професійної готовності – кількість вибраних старшокласниками сфер діяльності: чим більш різноманітні і численні професійні сфери, які обирають підлітки, тим вища ймовірність того, що їхня професійна готовність не сформована. За допомогою опитувальника професійної готовності Л. Н. Кабардової були визначені інтереси і схильності респондентів до певних видів діяльності. Згідно з отриманими результатами, 50% учнів 9-х класів і 53,1% учнів 11-х класів виявляють інтерес і мають схильність до двох типів професій. Застосування критерію Манна-Уїтні не показало достовірних відмінностей між групами за кількістю вибраних типів професій: $U = 559,5$ (Укр = 494 для $p < 0,05$). Отже, в дослідженні отримано суперечливі результати: з одного боку, у одинадцятикласників переважає статус

сформованої професійної ідентичності, що свідчить про високий рівень її розвитку, з іншого боку, майже половина з них остаточно не визначилася щодо вибору професії.

Підсумовуючи дослідження, можна зазначити, що за рядом показників професійне самовизначення у одинадцятикласників розвинутіше та інтегровано з особистісним самовизначенням, ніж у дев'ятикласників: у одинадцятикласників переважає статус сформованої професійної ідентичності, вони детальніше, ніж дев'ятикласники, розробляють професійні плани. У той же час не виявлено відмінностей між двома групами респондентів за таким показником професійної готовності, як кількість обраних сфер діяльності: у більшості старшокласників професійні інтереси і схильності сконцентровані в двох сферах. Встановлено, що у дев'ятикласників переважають цінності професійного життя і справи, а у одинадцятикласників – цінності особистого життя і спілкування. Тим самим підтверджується гіпотеза про те, що в системі цінностей одинадцятикласників професійна спрямованість більш виражена, ніж в системі цінностей учнів 9-х класів.

Виходячи із вищезазначеного ми виділяємо такі умови особистісного та професійного самовизначення:

1. Організаційні:

- необхідно оновлення змісту виховної та профорієнтаційної роботи зі школярами школярів задля формування позитивних якостей сучасного працівника, таких як почуття господаря, відданість законам підприємницької, економічна та комерційна грамотність;

- прагнення до того, щоб учень, закінчивши школу, міг брати участь у професійній діяльності на правах працівника-початківця, знаючи основи виробництва та підприємництва, володіючи початковими знаннями юридичного характеру;

- усвідомлений характер професійних намірів та інтересів, що забезпечується постійним зв'язком з батьками, вчителями та представниками виробничих колективів, з якими має зв'язки заклад освіти;

- кожен учень повинен усвідомлювати свій досвід, здатність та можливості, щоб спланувати і забезпечити свій кваліфікаційний ріст у професійній діяльності, не тільки як працівник, але і як організатор;

- створювати умови для індивідуального творчого зростання та розвитку, прояву незвичайного характеру в раціоналізаторській та винахідницькій діяльності.

2. Науково-методичні:

- орієнтувати кожен заклад освіти на науково-методичний розвиток певної проблеми щодо подальшого вдосконалення професійної та політехнічної освіти учнів;

- підтримувати прагнення до розробки і накопичення науково-дослідницьких та методичних матеріалів, що стосуються профілю загальної, професійно-технічної та вищої освіти, професійного самовизначення підлітків;

- необхідна нова методика та технологія професійного навчання та професійної орієнтації молоді різного віку, включаючи психолого-педагогічні та медико-фізіологічні компоненти.

- в умовах професійного самовизначення прагнути до інноваційних технологій, оригінального досвіду, педагогічної майстерності та творчості.

Слід зазначити, що наведені умови є успішними, але не вичерпними для професійного самовизначення учнів, вони є інтегративними, що забезпечують теоретико-практичні підходи до вказаної проблеми.

Висновки та перспективи подальших розвідок напруму. Отримані результати не дозволяють зробити однозначний висновок щодо поступової вікової динаміки у процесі інтеграції професійного та особистісного самовизначення підлітків. Наше дослідження підтвердило, що старшокласникам потрібна психологічна підтримка у процесі становлення як професійного, так і особистісного самовизначення. Не в усіх закладах загальної середньої освіти реалізуються профорієнтаційні програми, крім того, більшість з них включають в себе лише інформування та діагностику учнів. Психологічна допомога школярам у професійному самовизначенні має сприяти розвитку їхніх професійних інтересів та здібностей, сприяти обдуманому вибору професії. Необхідні нові програми, метою яких є формування професійного самовизначення в контексті життєвого та особистісного самовизначення. У профорієнтаційній роботі зі школярами варто змінити акценти з діагностики та інформування на спеціально організовані обговорення проблем самовизначення.

Можливо, варто врахувати досвід закордонних психологів, які розробляють теорію позитивного розвитку молоді, які підкреслювали, що психолого-педагогічна підтримка підлітків повинна починатися вже з 5-го класу, здійснюватися комплексно і, крім професійної орієнтації, включати формування впевненості в собі, розвиток соціального інтелекту, компетентностей. За їхньою думкою, психологи та педагоги повинні виходити з ресурсів особистості підлітків, допомагати їм у розвитку їхніх здібностей, талантів, схильностей, активно залучаючи їх до різних позашкільних практик, соціальної та наукової роботи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів. *Професійна діагностика* / Упорядник Т. Гончаренко. Київ: Ред. загальнопед. газета, 2004. С. 4–19.

2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избр. психолог. труды (изд. 2-е) / [Л. И. Божович; под ред. Д. И. Фельдштейна]. Воронеж, 1997. 351 с.

3. Кравченко Т. В. Формування образу професійного майбутнього старшокласників у взаємодії сім'ї та школи. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 3. С. 5–10. *Бібліогр.*: с. 10.

4. Мельник О. В. Післяіндустріальний світ: нові виклики до професійної орієнтації дітей та учнівської молоді. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1. С. 24–30. *Бібліогр.*: с. 30.

5. Рибалка В. В. Психологія і педагогіка праці особистості : посібник; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 135 с. *Бібліогр.*: с. 126–135.

6. Янцур М. С. Професійна орієнтація і методика профорієнтаційної роботи : курс лекцій; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. Київ : Слово, 2012. 463 с. *Бібліогр.*: с. 257–378.

REFERENCE

1. Ball, H. O. (2004). *Psychologoho-pedahohichni zasady profesiinoi oriantatsii shkoliariv*. [Psychological and Pedagogical Foundations of Students' Career Orientation. Professional Diagnosis] *Profesiina diahnostryka / Uporiadnyk T. Honcharenko*. Kyiv: Red. zahalnoped. hazeta. S. 4–19. [in Ukrainian]

2. Bozhovych, L. Y. (1997). *Problemy formirovaniya lychnosti* [Issues in Personality Development: Selected Psychological Works]: yzbr. psykholog. trudy (yzd. 2-e) / [L. Y. Bozhovych; pod red. D. Y. Feldshteina]. Voronezh. 351 s. [in russian federation]

3. Kravchenko, T. V. (2012). *Formuvannia obrazu profesiinoho maibutnoho starshoklasnykiv u vzaiemodii simi i shkoly* [Formation of the Professional Image of High School Students through Family-School Interaction]. *Pedahohika i psykhologhiia*. № 3. S. 5–10. *Bibliogr.*: s. 10. [in Ukrainian]

4. Melnyk, O. V. (2014). *Pisliaindustrialnyi svit: novi vyklyky do profesiinoi oriantatsii ditei ta uchnivskoi molodi* [Post-Industrial World: New Challenges for Children's and Adolescents' Career Orientation]. *Pedahohika i psykhologhiia*. № 1. S. 24–30. *Bibliogr.*: s. 30. [in Ukrainian]

5. Rybalka, V. V. (2013). *Psykhohohika i pedahohika pratsi osobystosti* [Psychology and Pedagogy of Personal Work]: posibnyk; Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t ped. osvity i osvity doroslykh. Kyiv ; Kirovohrad : Imeks-LTD. 135 s. *Bibliogr.*: s. 126–135. [in Ukrainian]

6. Yantsur, M. S. (2012). *Profesiina oriantatsiia i metodyka proforiientatsiinoi roboty* [Career Orientation and Methods of Career Guidance Work: Lecture Course]: kurs lektsii / M. S. Yantsur ; M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy. Kyiv : Slovo. 463 s. *Bibliogr.*: s. 257–378. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БЕРБЕЦ Віталій Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: Проблеми професійного самовизначення учнівської молоді в освітньому процесі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BERBETS Vitaliy Vasilovich – Ph.D., Associate Professor at the Department of Technological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Scientific interests: Issues of professional self-determination of students in the educational process.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2023 р.